

INFECTIOUS DISEASES AND THEIR TREATMENT IN GEORGIAN SOURCES

ინფექციური დაავადებები და მათი მკურნალობა ქართულ წერილობით წყაროებში

LIANA SAMKURASHVILI

Doc. of Philology
Korneli Kekelidze Georgian National
Center of Manuscripts
Tbilisi, Aleksidze str. 1/3
ORCID: 0000-0002-0724-1320
liana.samkurashvili@yahoo.com
591 216829

IRINA GOGONAI

Doc. of Pedagogy
Korneli Kekelidze Georgian National
Center of Manuscripts
Tbilisi, Aleksidze str. 1/3
ORCID: 0000-0002-6540-2161
irinagogonaia@manuscript.ge
577 795454

TAMAR ABULADZE

Doc. of Philology
Korneli Kekelidze Georgian National
Center of Manuscripts
Tbilisi, Aleksidze str. 1/3
ORCID: 0000-0001-5666-0786
t.abuladze@manuscript.ge
555 930069

LELA SHATIRISHVILI

Doc. of Pedagogy
Korneli Kekelidze Georgian National
Center of Manuscripts
Tbilisi, Aleksidze str. 1/3
ORCID: 0000-0002-7846-2630
Helensha30@yahoo.com
551 006173

NATIA KHIZANISHVILI

PH.D. student

Korneli Kekelidze Georgian National

Center of Manuscripts

Tbilisi, Aleksidze str. 1/3

ORCID: [0000-0002-0612-8182](https://orcid.org/0000-0002-0612-8182)

n.khizanishvili@gmail.com

514 997797

Abstract

The article reviews the manuscripts of medical content (fundamental works - Medical Book ("Thsigni Saakimoi"), "Yadigar Daud", "Incomparable Qarabadin" ("Ustoro Karabadini"), collections, separate works, qarabadins), the chronological framework of which includes the 10th-19th centuries, they reflect information about infectious diseases and their treatment; also, medical references in the memoirs with a focus on the public perceptions, causes, and management of these diseases.

The article presents the material in terms of belonging to the chronological, sectoral and cultural environment: the role of the authors or translators of the works in terms of knowledge about epidemiological diseases, the establishment of special terminology, the introduction of Eastern and European traditions.

The Georgian manuscripts reflect the diagnosis of some infectious diseases - plague, cholera, leprosy, smallpox, typhoid - the influence of regional and social characteristics of the infected on the spread and course of diseases, traditional, folk, and contemporary scientific methods of treatment, including vaccination, isolation/lockdown, and escaping tactics, other anti-epidemic measures.

These manuscripts contain references to Eastern, Muslim, and European, as well as Russian physicians and scientists (Galen, Jenner, and others); To some extent, it presents the details of society's approach to infectious diseases, in general, the general knowledge and picture of the development of medicine in a specific historical context.

Keywords: Infectious Diseases, Vaccination, Manuscript, Collections, Qarabadin, Sources

ლიანა სამყურაშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი

კორნელი კეკელიძის სახელობის

საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

თბილისი, ალექსიძის 1/3

ORCID: [0000-0002-0724-1320](https://orcid.org/0000-0002-0724-1320)

liana.samkurashvili@yahoo.com

591 216829

ირინა გოგონაია

პედაგოგიკის დოქტორი
კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
თბილისი, ალექსიძის 1/3
ORCID: 0000-0002-6540-2161
irinagogonaia@manuscript.ge
577 795454

თამარ აბულაძე

ფილოლოგიის დოქტორი
კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
თბილისი, ალექსიძის 1/3
ORCID: 000-0001-5666-0786
t.abuladze@manuscript.ge
555 930069

ლელა შათირიშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი
კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
თბილისი, ალექსიძის 1/3
ORCID: 0000-0002-7846-2630
Helensha30@yahoo.com
551 006173

ნათია ხიზანიშვილი

დოქტორანტი
კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
თბილისი, ალექსიძის 1/3
ORCID: 0000-0002-0612-8182
n.khizanishvili@gmail.com
514 997797

აბსტრაქტი

სტატიაში მიმოხილულია სამედიცინო შინაარსის ხელნაწერები (ფუნდამენტური ნაშრომები “წიგნი სააქიმო“, „იადიგარ დაუდი“, „უსწორო კარაბადინი“, კრებულები, ცალკეული თხზულებები, კარაბადინები), რომელთა ქრონოლოგიური ჩარჩო მოიცავს X-XIX სს-ებს; ისინი ასახავენ ცნობებს ინფექციური დაავადებებისა და მათი მკურნალობის შესახებ;

ასევე, სამედიცინო ცნობები მემუარულ ლიტერატურაში ფოკუსით, საზოგადოების მიერ აღნიშნული დაავადებების აღქმაზე, წარმოდგენებზე, გამომწვევ მიზეზებსა და მართვის ხერხებზე.

სტატიაში მასალა წარმოდგენილია ქრონოლოგიური, დარგობრივი და კულტურული გარემოსადმი კუთვნილების კუთხით: წარმოჩენილია თხზულებების ავტორთა თუ მთარგმნელ - გარდამთქმელთა როლი ეპიდემიოლოგიური დაავადებების შესახებ ცოდნის, სპეციალური ტერმინოლოგიის დამკვიდრების, აღმოსავლური და ევროპული ტრადიციის დანერგვის თავსაზრისით.

ქართულ ხელნაწერ მემკვიდრეობაში ასახულია ზოგიერთი ინფექციური დაავადების - შავი ჭირის, ქოლერის, კეთრის, ყვავილის, ტიფის - დიაგნოსტიკა, დასნეულებულთა რეგიონული და სოციალური თავისებურებების გავლენა დაავადებათა გავრცელებასა და მიმდინარეობაზე, მკურნალობის ტრადიციული, ხალხური და თანადროული მეცნიერული მეთოდები, მათ შორის, ვაქცინაცია, განრიდება/იზოლაცია, სხვა ეპიდსაწინააღმდეგო ღონისძიებები.

აღნიშნული ხელნაწერები ინახავს ცნობებს აღმოსავლელი, მუსლიმი და ევროპელი, ასევე, რუსი მედიკოსებისა და მეცნიერების შესახებ (გალენი, ჯენარი და სხვები); გარკვეულწილად, წარმოგვიდგენს საზოგადოების მიერ ინფექციური დაავადებებისადმი მიდგომის დეტალებს, ზოგადად, საერთო ცოდნასა და მედიცინის განვითარების სურათს კონკრეტულ ისტორიულ კონტექსტში.

საკვანძო სტყევები: ინფექციური დაავადებები, ვაქცინაცია, ხელნაწერი, კოლექციები, კარაბადინი, წყაროები

შესავალი

საქართველოსა და უცხოეთის სიძველეთსაცავებში დაცული ხელნაწერები, რომლებიც შეიცავენ ცნობებს ინფექციური დაავადებების შესახებ, ქრონოლოგიურად X-XIX სს. მოიცავს.

ხელნაწერებში ინფექციური სნეულებების დახასიათებასთან, მართვასთან და პროფილაქტიკასთან დაკავშირებული ცნობები პირობითად შემდეგ ოთხ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: 1. მკურნალობის ხერხები ძველ საქართველოში „უსწორო კარაბადინის“, „წიგნი სააქიმოს“ და სხვა სამკურნალო შინაარსის თხზულებათა მიხედვით; 2. ეპიდემიის გამო იზოლაციის/ჩაკეტვის და განრიდების ტაქტიკა, რომელიც განხილულია არამხოლოდ ძველ ქართულ სამკურნალო თხზულებებში, არამედ ძველი აღთქმის ტექსტებსა და სასულიერო ლიტერატურაში, მემუარული ხასიათის ნაშრომებში; 3. საკარანტონო ქსელები სახელმწიფო ღონისძიებების რიგში დოკუმენტური წყაროების მიხედვით, 4. ჰიგიენურ - სანიტარული ხასიათის მითითებანი სამკურნალო წიგნებსა და კარაბადინებში.

ცალკე ჯგუფად უნდა გამოიყოს XIX ს-ის ხელნაწერები, რომლებშიც წარმოდგენილია ბაქტერიოლოგიის ჩამოყალიბების წინა და პირველი პერიოდის (საუკუნის მეორე ნახევარი)

ცოდნა, დაავადებების მართვის სტრატეგია და მითითებები პროფილაქტიკური ღონისძიებების ჩასატარებლად.

მეთოდები

სტატიაში განხილული მასალის კვლევა განხორციელდა ინტერდისციპლინური მეთოდოლოგიით: თეორიული კვლევა, რომელიც სტატიაში წარმოდგენილ პირველწყაროებზეა ჩატარებული, დაემყარა შემდეგ კომპონენტებს: მასალის, როგორც არტეფაქტის, პირველწყაროს ტექსტის ანალიზს, შედარებით ანალიზს, მიმოხილული ხელნაწერების კულტურულ-ისტორიული გარემოს თავისებურებებიდან გამომდინარე და ინტერპრეტაციას უშუალოდ დარგის, მედიცინის ისტორიის შესაბამისი ეტაპების გათვალისწინებით. ამასთანავე, კვლევის საწყის და შემდგომ ეტაპებზეც ცალკეული ხელნაწერის გაღრმავებული შესწავლა განხორციელდა ხელნაწერთმცოდნეობის, კოდიკოლოგიისა და ტექსტოლოგიის პრინციპების საფუძველზე. მიღებული შედეგების განხილვა მოხდა დარგის ისტორიის კონკრეტული ეტაპებისა და მოთხოვნების გათვალისწინებით, რაშიც უშუალოდ მონაწილეობდნენ მედიკოსები. ინტერდისციპლინური კვლევის შეჯერებულმა შედეგებმა საშუალება მოგვცა წარმოგვეჩინა X-XIX სს-ების ქართულ ხელნაწერებში დაცული სამედიცინო ცოდნა ინფექციური დაავადებების ეტიოლოგიის, დიაგნოსტიკის, მართვისა და საკითხის შესწავლის ისტორიის კუთხით.

შედეგები

ქართული სამედიცინო შინაარსის ხელნაწერების შესწავლის შედეგად გამოიკვეთა რამდენიმე მნიშვნელოვანი გარემოება:

1. ქართული პირველწყაროები (X-XIXსს.) ასახავს ქართველი მწიგნობრების, მედიკოსების თანადროულ ცოდნას ეპიდემიოლოგიური დაავადებების, მათი ისტორიის, გავრცელების, დიაგნოსტიკის, მართვის შესახებ;
2. შესწავლილი მასალა ნათელყოფს კულტურათა გზაჯვარედინზე მყოფი ქვეყნის მიერ სათანადო ცოდნისა და ტრადიციის შეთვისებისა და ტრანსფორმაციის გზას აღმოსვლური, მუსლიმური და ევროპული/რუსული წყაროების თარგმნის, გადამუშავება-შევისებისა და ინტერპრეტირების გზით;
3. აღნიშნული კვალი და გავლენები აისახება ტექსტების ლექსიკაში, პერსონალიაში, რეცეპტურასა და ისტორიულ რეალიებში

მსჯელობა

ქართული მატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სფეროს სამედიცინო შინაარსის ხელნაწერები წარმოადგენს, რომლებიც გაბნეულია საქართველოსა თუ საზღვარგარეთის ქვეყნების სიმკვლეუთსაცავებში.

ამ ხელნაწერებში შემონახულია საუკუნეების განმავლობაში ქართველი მწიგნობრების მიერ დაგროვილი სამედიცინო ცოდნა და გამოცდილება. ეს ძეგლები შეიძლება იყოს, როგორც ორიგინალური და ნათარგმნი სასულიერო თხზულებები, ისე სპეციალური სამედიცინო შინაარსის ნაშრომები, რომლებშიც ასახულია ეროვნული ტრადიციის შედეგად დაგროვილი

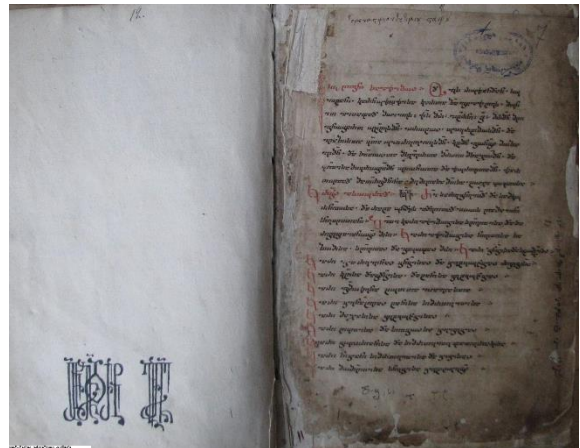
ხალხური ცოდნა, დასავლურ-ქრისტიანული და აღმოსავლურ-მუსლიმური კულტურების თანადროული მიღწევები, რომელიც ამ ქვეყნებთან მჭიდრო კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობების პერიოდში იქნა შეთვისებული.

XI საუკუნეზე ადრინდელი, ქანანელის „უსწორო კარაბადინამდელი“ ქართული სამედიცინო წიგნი დღეისათვის არ მოგვეპოვება. აგიოგრაფიული ნაწარმოებებიკი მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდიან V-XI საუკუნეების საქართველოში სამედიცინო ცოდნისა და სხვადასხვა დაავადებების შესახებ. ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის მნიშვნელობა მათი ეპოქის სამედიცინო შეხედულებების შესწავლის საქმეში აღნიშნული აქვთ ქართულიმედიცინის ისტორიის მკვლევარებს: ლ. კოტეტიშვილი, მ. სააკაშვილისა და ა. აგელაშვილის, მ. შენგელიას და სხვ. (შენგელია, 1980:72)

დაავადების თუ სხვადასხვა სამკურნალო საშუალებების შესახებ საინტერესო ცნობები მოიპოვება უძველეს ქართულ აგიოგრაფიულ თხზულებაში „შუმანიკის მარტვილობა.“ ტექსტში მოხსენიებულია ინფექციური დაავადება, კეთრი, რომელსაც ავტორი იაკობ ხუცესი „განბორების“ სახელით მოიხსენიებს: „იყო ვინმე დედაკაცი ერთი სპარსი მოგვ, რომელსა განბორებისა საღმობაჲ აქუნდა“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, 1963:23)

შუა საუკუნეების ფუნდამენტურ სამედიცინო თხზულებებში – „უსწორო კარაბადინი“, (X-XI სს.), „წიგნი სააქიმოა“ (XIII ს-ის დასაწყ.), „იადიგარ დაუდი“ (XVI ს.) – განხილულია რიგი ინფექციური დაავადებები; ზოგჯერ ცალკე თავი აქვს დათმობილი თითოეულ სნეულებას; აღწერილია მათი გამომწვევი მიზეზები და კლინიკური ნიშნები; მოცემულია სამკურნალო საშუალებათა დოზირებული ჩამონათვალი; აღწერილია სანიტარულ-ჰიგიენური და პროფილაქტიკური მეთოდები, რომლებსაც იყენებდნენ თხზულებათა თანადროული და ძველი მკურნალები ამ ინფექციებისგან თავის დასაცავად.

სამედიცინო თხზულებებში სნეულებათა სახელები ხშირად ორ (ქართულ და არაბულ) ენაზეა მოტანილი. ასეთებია მაგალითად, ავი ჟამი იგივე შავი ჭირი, არაბულად *ტლაალუნი* (*ṭāūn*), როგორც „უსწორო კარაბადინშია“ მოხსენიებული: „ავი ჟამი, რომე ტლაალუნიჰქვიან . . . ჟამისა ნიშანი ესე მჯდომი არის, ან გამოვა ყურის ძირს, ანუ ენისა ძირსა, ანუ ძუძუსა ძირსა, ან ღლიასა, ანუ საზარდულსა“. შემდეგ ჩამოთვლილია მისი სამკურნალო საშუალებები და ღონისძიებები – სისხლის გამოშვება, კოტომის მოკიდება და სხვ. („უსწორო კარაბადინი“ 1997: 520).

სურათი 1. S-1274 „წიგნი სააქიმო“, XV-XVI სს.

თარგმნილი ხოჯა ყოფილის მიერ. დაცულობის ადგილი ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

„წიგნი სააქიმოში“ ქოლერის გამომწვევ მიზეზად ცხელი ჰაერია დასახელებული: ტექსტში არაბული სახელწოდებით იხსენიება: *ვაბაჲ(wabāʾ)* // *ჰაიდაჲ(haidat)* „ვაბაისაცხროდ,

ჰაერისა სიხორშაესაგან იქნების, რომელ ტანისა გასარეველისა ბუნებაჲ სისწორისაგან შეცვალოს და ტანი დააუსუსუროს“. ქოლერის კლინიკურ ნიშნებად აღნიშნულია, რომ „სნეული დაბნდეს და მაჯასი ძლიერი იყოს და მიწყით ფეთქდეს, და წყურვილი დია იყოს“ ასევე, „ნერწყვი, რაისაცა ამოიღებდეს, მერალი იყოს . . .“. სამკურნალო საშუალებად ურჩევენ: „ხელის გახსნას“ (სისხლის გამოღებას); ამასთანავე „ჰამოჲ სურნელი და ყუავილი გრილი თავისა მიდამოსა დადვას ... დია ერგების“ (წიგნი სააქიმოჲ 1936: 289-290). ქოლერის გამომწვევ მერე მიზეზად ზედმეტი ჰამა არის დასახელებული. „ჰაიტაჲ დაგარჯაჲ, რომელსა ჰქვან არაბულად *თუხმაჲ (tuḥma)* და ქართულად *ელდაჲ* ეს მანკი ზედმეტი ჰამისგან იქნების, როდესაც ტკბილი და ცხიმიანი „დია ეჰამოს და ვერ მოედნოს“ (წიგნი სააქიმოჲ, 1936: 173-174).

„უსწორო კარაბადინსა“ და „წიგნი სააქიმოჲში“ დაფიქსირებულია იმ დროისათვის ცნობილი კანის ინფექციურ სნეულებათა რამდენიმე სახეობა: კეთრი, მუნი, ქაშოვეთი // ქაშოეთი, *ჯუზამი (ḡudām)*, *ბარასი (baras)*.

ავტორი გვაფრთხილებს: „კეთრიანობაჲ // მუნი რომე სჭირდეს, ვისაცა ესე სენი სჭირდეს და მათთანა სჰამოს და სვემდეს, მას გარდაეხვევის“ (უსწორო კარაბადინი 1997: 72). „კეთრიანობაჲ, რომელსა ჰქვან არაბულად *ბარასი*, ... ესე მანკი გლუსუნისა ბალღმისაგან იქნების“; გარეგნული ნიშნებია: „*ბარასი*, ვითამცა კეთრი, შავიცა იქნების და თეთრიცა. და რაჲცა ნემსი შესცენ და სისხლი არ გამოვიდეს, არ იკურნების; და რაჲცა სისხლი გამოვიდეს ... კარგად იკურნების; და რაჲცა სინელლე გამოვიდეს, ძნელი იქნების“ (წიგნი სააქიმოჲ 1936: 262). „უსწორო კარაბადინში“ აღწერილია კეთრის გარეგნული ნიშნები, „ნიშანი *ჯუზამისა*, რომე ქაშოეთელსა ქუიან ... რაჲამს ფერი პირისა გაუწითლდეს და მერმე გაუშავდეს, და გაუმსხვილდეს ... წამწამი და წარბი გასცვივდეს ... თავსა და პირსა ნიადაგ ოფლი სდიოდეს ... *ჯუზამი* არის“. ავტორი სნეულისთვის ჰაერის გამოცვლას ურჩევს; დამოწმებულია გალენის (ჯალინოზის) მოსაზრება, რომ ეს სენი მემკვიდრეობითია, მაჲიდან შვილს გადაეცემა: (უსწორო კარაბადინი 1997: 494- 495).

ამავე წიგნში განხილულია სურდოს ორი ფორმა: *ზუქამი (zukām ან zakmat)* და *ნაზლაჲ (nazla)*, რომელთა გამომწვევ მიზეზებად დასახელებულია მავნე სიმბურვალე და მზე: „სურდოჲ, რომელსა ჰქვან *ზუქამი* და *ნაზლაჲ* იმკურვალისა მავნისაგან იქნების“; ძველ მკურნალთა დაკვირვებით, „რაჲცა წყალი ტუნით ცხურთაჲთ ჩამოვიდეს, მას *ზუქამი* ჰქვან და რაჲცა პირისაკე ჩამოვიდოდეს და მკერდსა ჩავიდოდეს, მას *ნაზლაჲ* ჰქვან (წიგნი სააქიმოჲ 1936: 132).

აღწერილია ინფექციური სნეულება – ჭლექი იგივე ტუბერკულოზი, რომელსაც „უსწორო კარაბადინსა“ და „წიგნი სააქიმოჲში“ ეწოდება ფირტუისა ტკივილი // ფირტუსა სიწყლულე, არაბულად – *სილი (sill)*. „*კარი სილისა*: ნიშანი ესე იყოს, მუდმად ახუელებდეს და მწოვედ აქმინებდეს“, სნეულებას თან ახლავს გამლიერებული წყურვილი, სიგამხდრე, „ხანჰამიერად სისხლსა ამოიღებდეს და პირის სახე წითელი იყოს და წყნარად აცხელებდეს, სადამოს ჰამას უკანით უფრო აცხელებდეს“; (უსწორო კარაბადინი 1997: 363). (წიგნი სააქიმოჲ 1936: 161).

ინფექციური დაავადების, ყვავილის(ჯოდრი – არაბ. *ğudr*) შესახებ მოთხრობილია დაწვრილებით „წიგნი სააქიმოსა“ და დაუთხანის „იადიგარ დაუდიში“. „ყვავილი, რომელსა ჰქვან არაბულად ჯოდრი,ნიშანი ყვავილისა ვითარებისა, იგი არს, რომელ ძნელად აცხრობედეს, და ზურგი სტკივოდეს, და თუალნი წითლად იყვნენ“. სამკურნალო საშუალებად „ხელის გახსნას და სისხლის გამოღებას ურჩევს“. მაგრამ „თუ ვერ მოესწრას და გამოსრულ იყოს ყვავილი,ნუ გაქსნის, თუ არა ევენების“. იმ შემთხვევაში თუ სნეული ყმაწურილი იყოს, „ჭიქამოჰკიდონ და სისხლი დია გამოიღონ. (წიგნი სააქიმოჲ 1936: 266).

„იადიგარ დაუდის“ ავტორი ინფექციური დაავადების, ყვავილის რამდენიმე სახეობას ასახელებს: „უწინდელი პილწი სისხლი ზოგი ყვავილად, ზოგი ქუნთრუშად, ზოგი მოლოქურად გამოვა და ზოგს პარტახტად გამოყრის ...“ და იქვე ურჩევს როგორ უმკურნალონ: „კაცს რა ყვავილი გამოაჩნდეს, მკლავი გაუხსნან საშუალის ძარღვიდაღმან სისხლი ადინონ და კოტომი მოკიდონ; ასვან, რომე ასეთი აბები არწყევინოს; მაგრამ, წიგნი სააქიმოს მსგავსად, აქაც აკრძალულია: „რა ყვავილი გამოაჩნდეს, ნურც ხელს გაუხსნით და ნუღარც კოტომს მოჰკიდებთ“ (იადიგარ დაუდი 1992: 554). აღწერილია ინფექციის რამდენიმე ფორმა: „ყვავილისგან უკეთესი ის არის, პირველ გააცხელოს და მერმე გამოაყაროს“; გართულებულ ფორმად „შავი და წვრილი გამონაყარი“ ითვლება; ხოლო „თუ ერთმანეთზედა გათეთრებული ასხია, საფათერაკოა“, რომელიც „მჯდომის ნიშანია . . . მჯდომი ერთი, მოთეთრო რომე არის, მერმე წვრილი და შავი ... პარტახტის სახე არის (იადიგარ დაუდი 1992: 555-557).

„წიგნი სააქიმოში“ ცოფის კლინიკური ნიშნების მხოლოდ ნაწყვეტიღაა შემორჩენილი, ვინაიდან ხელნაწერის ბოლო ფურცლები დაკარგულია. „იადიგარ დაუდიში“ ცოფს ძალის სიბრაზიანე ეწოდება: „ძალის სიბრაზიანე ერთი სენი არის, ... რომე ვისაც უკბენს, იმასაც გარდაედებს. და ესე სენი ძალს მგელს, ტურას, მელას, კატას – ყველას შეექნების და გაბრაზიანდების“. ცოფის გამომწვევ მიზეზად დასახელებულია დამპალი მძორი, რითაც ეს გარეული მტაცებელები ხშირად იკვებებიან. ცოფის (ბრაზიანობის) ნიშნებია: დაწითლებული თვალები, დორბლიანობა, წყლის შიში. თუ ასეთმა ბრაზიანმა ძალმა კაცს უკბინა, შვიდი დღის შემდეგ „ძალიხულიასავით შეიქნების, მარტო ყოფნა მოუნდების, სინათლეს დაერიდების, ბნელს სახლშიგა შევარდების“. თავის სახეს სარკეში ვერ იცნობს, „კაცის კბენა მოუნდების ...“. ცოფიანი ძალისგან დაკბენილი კაცის მკურნალობა შესაძლებელია, ვიდრე წყლის შიში გაუჩნდება აუცილებელია: ძალის ნაკბენი ორმოცი დღის განმავლობაში არ შეხორცდეს, ფიცხლავ კოტომი მოიკიდოს ...“ შემდეგ სხვა სამკურნალო საშუალებებია ჩამოთვლილი (იადიგარ დაუდი 1992: 606-608).

გადამდები სნეულებებისგან თავის დაცვის მეთოდებზე ყურადღებას ამახვილებს „უსწორო კარაბადინის“ ავტორი და გვაფრთხილებს, რომ მკურნალი და მომვლელი ასეთ ავადმყოფთან დიდხანს არ დარჩეს (უსწორო კარაბადინი 1997: 71). შემდეგ უფრო დეტალურად აღწერს: „რომელსაცა სახლშიგან ისი [სნეული] იწვეს, შენ ნუ დასდგები და ნურცა დასწვები; და რაცა მას ეჭამოს საჭმელი, მისსა ნაჭამსა თქუენ ნუ სჭამთ, თვარემ საშიშარი არის. ნურცა მათითა ჭურჭლითა წყალსა სვამთ, რომლითა სნეული სმიდეს“ (უსწორო კარაბადინი 1997: 72).

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ფონდებში დაცული XIX საუკუნის ორი ნუსხა A 1645 და 1646 ეხებაქოლერის ეპიდემიის მართვას. მის შესაჩერებლად ექვს ძირითად პირობას ასახელებს. 1) აიკრძალოს ადამიანებისა და პირუტყვის სიმრავლე; 2) ნესტიანი და დაბალი, მჭიდროდ დასახლებული ადგილებიდან მოსახლეობა გაიხიზნოს მაღალ, გრილ ადგილებში; 3) ზაფხულის ცხელ დღეებში 40 გრადუსი მუშებმა მხოლოდ დილის 4-დან დილის 8 საათამდე უნდა იმუშაონ; 4) ხანგრძლივი წვიმების დროს ცხელ და უქარო ამინდებში ... ადამიანებმა უნდა გამოიცვალონ ადგილი, ისეირნონ; 5. მჭიდროდ დასახლებული ქალაქებიდან საჭიროა დაუსაქმებელი ადამიანები ზაფხულობით გავიდნენ ქალაქებიდან; 6) მომზადდეს ინფრასტრუქტურა (ფანჩატურები, საწოლები, აუზი დასაბანად, სამრეცხაო . . .), მოიმარაგონ საკვები . . .

ყვავილი

საქართველოში საკმაოდ გავრცელებულ და საშიშ დაავადებებს ბავშვთა ინფექციური სნეულებები, ანუ „სახადები“ წარმოადგენდა. ამ დაავადებებს განეკუთვნებოდა: ხუნაგი, ანუ დიფტერია, ყვავილი//დიდი ბატონები, წითელა, ქუნთრუშა//ქუთეშა//ყელათმა, ჩუტყვავილა//წყლის ყვავილი//ქშუტი, წითურა, ყბაყურა, ყივანახველა//ხველა¹.

„ხუნაგი“//დიფტერია – დიდ ზიანს აყენებდა ბავშვებს და მას ხშირად სიკვდილიც მოსდევდა. სულხან-საბას მიხედვით, ხუნაგი - სასის გასივებაა (ორბელიანი: 1993). ძველ ქართულ სამედიცინო წიგნებში კი, ხუნაგი მძიმე გადამდებ დაავადებად იყო მიჩნეული. ადრეული შუა საუკუნისათვის ცნობილი იყო ამ დაავადების ისეთი ნიშნები, როგორებიცაა: ხახის ტკივილი, გასიება, ყლაპვის გაძნელება და სხვა. „ხუნაგი ამას ქუიან რომე ხახა სტკიოდეს და საჭმელს ვერა ჩანთქემდეს და ყელიცა გაუსივდეს. ესე ავი სენი არის“ (ქანანელი: 1997: 346). ხუნაგის დროს „კაცი იგრძნობს ტკივილს ყელში და კისერში. დიდი გაჭირვებით დაიწყებს სუნთქვას და ყლაპვას დაუშლის. ამასთან ნაზლა დაუწყებს პირიდან დენას, თვალები გაუწითლდება და თუ მალე არ უშველეს იქნება კიდევ დაარჩოს“ (საკაშვილი, გელაშვილი: 1956: 52-53).

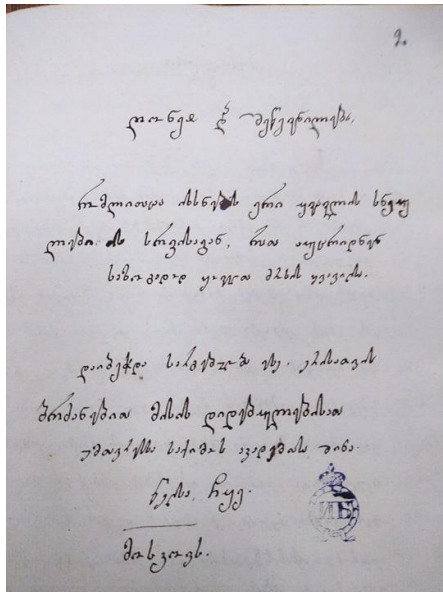
„წიგნი სააქიმოძს“ ერთ-ერთ რუგ (193) თავში ერთად აღწერილია ორი ინფექციური დაავადება: „ყუავილი, რომელსა ჰრქვიან არაბულად ჯოდრი ... და წითელი (=წითელა)“ „...მხურვალისა და ფიცხელისა სისხლისაგან იქმნების, რომელ ტანსა მოერივნენ“. ყვავილით დაინფიცირებულს აქვს ცხელება, რომელიც 3 დღეს გრძელდება, ავადმყოფს სტკივა ზურგი და აქვს ჩაწითლებული თვალები. „ნიშანი წითლისა მანკისა: იგი არს, რომელ პირი მშრალად ედგას და სნეული შფოთად ჩქარად იყოს, და თვალნი წითლად ედგნენ და ბუნებად ეშლებოდეს...“ (წიგნი სააქიმოძ: 1936: 266)

ყვავილის შესახებ ინფორმაცია გვხვდება ყველაზე ადრეულ სამედიცინო კრებულ „უსწორო კარაბადინში“. მის ერთ-ერთ კარში „...ყვავილისა და ავი ჟამისა“ განხილულია ყვავილის სიმპტომები და მისი მკურნალობის წესები. „ცხრო რომე ყუავილისაგან იქნების. მისი ნიშანი ესე არის: ერთობილი ტანი ცეცხლივითა იყოს და თუალნი გაუწითლდენ და თავი

¹სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით სახადები სნეულებებია: „წითელა - სენია, ყვავილი - სენია, ქუნთრუშა - სენია“ და ა.შ. (ორბელიანი: 1993).

ასტკვიდეს და ტანსა ქავილი დაუწყოს და წყურვილიცა დაუწყოს და ჭკუაცა შეცვალოს და გულშიცა შიში ჩავარდნოდეს“ (უსწორო კარაბადინი, 1997: 397), ან „ნიშანი მისი ეს არის, რომე გაცხელდეს და სამსა დღესა უკლებად მწოვედ ზურგი და წელი სტკიოდეს. ....მისი მიზეზი სისხლისა განედლებისაგან იქნების, რომე ტანშიცა მიემატების. ერთი ნიშანი ის არის, რომე პირი გაუწითლდების და თვალნი და თავი მძიმედ ჰქონდეს; რა ეს ნიშანი ნახო, იცოდი, რომე ყვავილი გამოესხმის“ (უსწორო კარაბადინი, 1997: 397-399). მკურნალობის საშუალებად მაჯის გახსნაა მითითებული. ასევე მოცემულია დარიგებები, რა მცენარეული საშუალებები უნდა გამოიყენონ, რომ ყვავილი თვალში არ გამოვიდეს, ან გამონაყარის კვალი არ დარჩეს ავადმყოფს. როგორც ვხედავთ, „უსწორო კარაბადინში“ მხოლოდ მკურნალობის წესებია და არ არის ნახსენები არც აცრა, არც ავადმყოფის იზოლაცია, როგორც ავადმყოფობისაგან თავდაცვის საშუალება, თუცა საქართველოში ეპიდემიისგან თავის დაცვის საშუალება რომ კარანტინი იყო, ამას სხვა წყაროები ადასტურებს. ვიდრე საქართველოში მეფის ინსტიტუტი არსებობდა, ერთადერთი, მაგრამ ძალიან ეფექტური ეპიდსაწინააღმდეგო ზომა ყოფილა სრული იზოლაცია იმ ქვეყანასთან, სადაც გაჩნდებოდა ეპიდემია. იკეტებოდა საზღვარი და წყდებოდა ყველა სახის მიმოსვლა, თუმცა ეს შეზღუდვები წესდებოდა შავი ჭირის ეპიდემიასთან დაკავშირებით ოსმალეთსა და სპარსეთთან, ყვავილის დროს ასეთი შეზღუდვების შესახებ ცნობებს ვერ წავაწყდით.

მეცხრამეტე საუკუნიდან შეინიშნება ტრადიციული ქართული ხალხური მედიცინისა და ევროპული მეცნიერული მედიცინის თანხვედრა იმდენად, რამდენადაც ქვეყანაში რუსული (ევროპული) სამედიცინო პრაქტიკა დაინერგა. სწორედ ევროპიდან რუსულში შემოვიდა და რუსულიდან ქართულად ითარგმნა სამედიცინო ნაშრომი: „ღონეი და შეწევნილობაი, რომლითაცა იხსნების ერი ყვავილის სნეულების სრვისაგან, რათა აუცრიდნენ საზოგადოდ ყოველთა ძროხის ყვავილსა“. წიგნი 1805 წელს დაიბეჭდა მოსკოვში საექიმო აკადემიის მიერ რუსულად და ამავე წელს ქართულად თარგმნა გოდერძი ფირალოვმა, თვითონვე გადაწერა და მიართვა იოანე ბატონიშვილს. როგორც მთარგმნელი და გადამწერი თავისი მინაწერით გვამცნობს, ნაშრომი აღიარებული ყოფილა მთელ ევროპაში და მთარგმნელს ამიტომაც შეუჩერებია ყურადღება მასზე. ხელნაწერი ამჟამად ინახება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმის კოლექციაში. ნაშრომი 11 თავისაგან შედგება, რომლებშიც განხილულია ყვავილის აცრის შესწავლის ისტორია, მოხსენიებულები არიან ედუარდ დჟენარი (ჯენერი) და ევროპელი მოღვაწეები, წარმოდგენილია ყვავილის სნეულების თვისებები, სიმპტომები, შედარებულია აცრისათვის კაცისა და ძროხის ყვავილის ჩირქი, რომლითაც ხდებოდა აცრა, უპირატესობა ენიჭებოდა ძროხის ყვავილს, ერთ-ერთი თავი მასალის აღების სპეციფიკასაც ეძღვნება. ხელნაწერში კვითხულობთ: ბურცი არა უგვანეს 10 დღის გაჩენილი უნდა იყოს, უნდა უჩხვლიტო გვერდიდან, აილო ნივთი, ანუ მასალა „გამოთლილს ბროლსა შინა“, მერე უნდა შეკრა, ანუ დაგოზო სანთლით ან „რბილი ლაქით“, რომ არ იმოქმედოს პერმან (ქაფია თუ სინესტე). სჯობს გაახმონ მასალა და ისე შეინახონ ბროლში. ანუ სტერილურად უნდა შეინახო...გამოყენებისას უნდა გაიხსნას ან თბილ წყალში, ან სისხლში, ან ნერწყვში. შემდეგ ვერცხლის ნემსით უკეთებენ, რომელსაც აქვს ოქროს წვერი ხვრელით.

სურ. 2. H-2217. ყვავილის აცრის შესახებ. 1805 წ., რუსულიდან მთარგმნელი და გადამწერი: გოდერძი ფირალოვი; გადაწერის ადგილი: სანკტ-პეტერბურგი; მფლობელი: იოანე ბატონიშვილი. დაცულობის ადგილი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.

როგორც ირკვევა, აცრიდან რამდენიმე დღის შემდეგ გამოძულავნდება რეაქცია, შეიძლება ამას „შეზრზინებაც“ (ცხელება) მოჰყვეს, სუსტი გამონაყარიც, ერთი სიტყვით, „შეუსწორდეს ბუნებითა ყვავილის მოხდასა“, მაგრამ ეს პროცესი ადამიანებს არ დაურღვევს ჯანმრთელობას, არც დაამახინჯებს, არც მოკლავს“, ემსახურება კაცობრიობის დაცვას ყვავილისაგან.

საქართველოში რომ ყვავილი იყო და ბევრჯერ ლეტალურადაც სრულდებოდა, ამას ჩვენს მხატვრულ ლიტერატურაშიც ვხვდებით. ყვავილი დაუნდობელი სენი იყო, თუმცა, როგორც მედიცინის ისტორიის მკვლევრები: მიხეილ სააკაშვილი, გელაშვილი, მიხეილ შენგელია გვაუწყებენ, საქართველოში ყვავილის დაავადება არ იწვევდა განსაკუთრებულ პანიკას, რადგან მას თურმე ებრძოდნენ ვარიოლაციის გზით. ეს მეთოდი გულისხმობდა შემდეგს: მასალას იღებდნენ გაზაფხულზე ან ზამთრის პირს მსუბუქად დაავადებული ადამიანისგან. აღებულ სითხეს ინახავდნენ სუფთა ჭურჭელში, თბილ ადგილას. საჭიროებისამებრ სითხე მიჰქონდათ ავადმყოფთან, მკლავზე ან ნებისმიერ სხვა ადგილას კაწრავდნენ კანს და დააწვეთებდნენ აღნიშნულ სითხეს. ამ ადგილს დააფარებდნენ კაკლის ნაჭულს და შეახვევდნენ რამდენიმე დღით. ავადმყოფს 25 დღე ენიშნებოდა დიეტა; არ ეჭმებოდა ხორცი და ა.შ. ავადმყოფს აცრიდან ერთ კვირაში ეწყებოდა დაავადების სრული სურათი, ოღონდ ძალზე იოლი ფორმით.

მე-18 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, 1771 წელს, რუსეთის იმპერიამ იოჰან ანტონ გულდენშტედტი მოავლინა პეტერბურგიდან საქართველოში. იგი 1772 წლის შემოდგომამდე დარჩა საქართველოში. საქართველოს სტუმარი აღწერს ყვავილის აცრის პროცესს: „15 მაისს

100_ზე მეტ ბავშვს გაუკეთეს აცრა“... „ბავშვებს ერთი კვირა ავადმყოფობამდე და ავადმყოფობის დროს არ აძლევენ ხორცს, თევზს, ბრინჯს. აძლევენ მხოლოდ ხორბლის პურის და და რძეს, ამასთან დედის, ცხენისა და ვირის რძე ითვლებოდა მხოლოდ ჯანმრთელად, ხოლო ძროხისა – ყველაზე უსარგებლოდ“ (გულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში: 1962:63). გულდენშტედტი, რომელიც ასევე ექიმი იყო, აღწერს, რომ ჭრილობა (განაკაწრი სიდიდით 1/2 დუიშანი) ბავშვებს უკეთდებოდათ ცერა და საჩვენებელ თითებს შორის, ხოლო ჭრილობაში (განაკაწრზე) ადებდნენ შრატს² და ახვევდნენ. ამის შემდგომ „ბავშვები, ჩვეულებისამებრ, ჰყავდათ სუფთა ჰაერზე და ისინი თავს ჯანმრთელად გრძნობდნენ და 19 მაისს გამოჯანმრთელდნენ. აცრის ადგილას გაჩნდა სამი ნაყვავილარი. 22 მაისს ისინი ამოიბურცნენ და გათეთრდნენ, 23 მაისს კი – გაერთიანდნენ; ბავშვები კი ავად არ იყვნენ“ (იქვე, 64)... იმ დღეს გულდენშტედტი გაემგზავრა და უკან 2 ივლისს დაბრუნდა. ბავშვები მას, რასაკვირველია, სრულიად ჯანმრთელი დახვდნენ. ყვავილის აცრა მეფისწულ იულონისთვისაც გაუკეთებიათ (იქვე, 65).

აღნიშნულ მეთოდს სამცხე-ჯავახეთშიც იცნობდნენ. XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ამსახველი ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ყვავილის საწინააღმდეგო აცრას ხარისჭირაშვილების გვარის წარმომადგენლებიც აკეთებდნენ. მათი წინაპრები ყოფილან ადუაშვილები ჯავახეთიდან, სოფელ ბარალეთიდან, ხოლო ხარისჭირაშვილის გვარი ხელობის აღმნიშვნელია და მათ იმის გამო მიუღიათ, რომ აკეთებდნენ „ხარის ჭირის“ წამალს – დაავადებული ხარის ან ძროხის გამონაყრიდან გამოიღებდნენ შიგთავსს დანით, იმავე დანით ბავშვს ცერსა და საჩვენებელ თითს შუა კანს ჯვრის ფორმით გაუსერავდნენ. აცრის ჩატარების შემთხვევაში ყვავილი არ უნდა შეხვედროდა, თუ შეხვდებოდა, მსუბუქად უნდა მოეხადა (ჩირგაძე 2010:41).

ტიფი/პარტახტიანი ტიფი

(ბერძნ. typhos გონების დაბინდვა) – რამდენიმე მწვავე ინფექციური დაავადების საერთო სახელწოდება (მუცლისტიფი, პარტახტიანიტიფი, შებრუნებითიტიფი, პარატიფი), რომელთა მიმდინარეობის დროს ცნობიერება იბინდება.

პარტახტიანი ტიფი (ქართულად „პარტახტი“ ნიშნავს ლაქას, გამონაყარს) – მწვავე ინფექციური (რიკეტსიოზული) დაავადებაა. მისთვის დამახასიათებელია ძლიერი ინტოქსიკაცია, არტერიების სპეციფიკური დაზიანება და გამონაყარი. გადატანაში ძირითადი როლი მიუძღვით ტილებს.

ადგილია ქვსაგრეთვე რიკეტსიები თვამოწვეულ ტიპურ დაზიანებას ვასკულიტს.

დაავადებაში ყვანილია განსაკუთრებით საშიში ინფექციების რიცხვში (გოგიჩაძე, 2011:442)..

მე-19 საუკუნეში, ბაქტერიოლოგიის განვითარების წინა პერიოდში, მიმდინარეობდა ეპიდემიოლოგიური დაავადებების ფართო კვლევა და სამედიცინო სტატისტიკის ფორმირება, რაც დიდწილად განაპირობებდა დაავადებათა პროფილაქტიკისათვის საჭირო მეცნიერული

² ავტორი შრატად იხსენიებს, ისე, სავარაუდოდ, ეს იყო ჩირქი (იქვე, 63)

ბაზის შექმნას მიკრობიოლოგიური და ბიოქიმიური მონაცემების სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანამდე.

საუკუნის მეორე ნახევარი და დასასრული აღინიშნება მიკრობიოლოგიისა და იმუნოლოგიის შექმნითა და მედიცინის ამ დარგების შემდგომი განვითარების წინაპირობების ჩამოყალიბებით; მიმდინარეობს ინფექციური დაავადებების დიფერენციაცია, მათი მექანიზმების კვლევა, გავრცელების თავისებურებების შესწავლა, პროფილაქტიკური ღონისძიებების დაგეგმვა (Краткий исторический очерк).

ამ პერიოდის ქართული ხელნაწერები, ძირითადად, ასახავს მედიცინის განვითარების ბაქტერიოლოგიამდელ პერიოდს, თუმცა უკვე ზოგიერთ მათგანში, მე-19 ს-ის მეორე ნახევრით დათარიღებულ ხელნაწერებში, წარმოდგენილია მეტნაკლებად სისტემატიზებული ცოდნა ინფექციური დაავადებების შესახებ. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა იოანე ბატონიშვილის მოღვაწეობა, მისი ქართული ხელნაწერების კოლექციის ზოგიერთი ნუსხა.

იოანე ბატონიშვილი, მრავალმხრივი, ენციკლოპედიური განათლების მქონე მეცნიერი და მოღვაწე, საგანგებო ყურადღებას უთმობდა სამედიცინო აზრის განვითარებას, ევროპული ცოდნის ქართულ ნიადაგზე დანერგვას, სპეციალური ტერმინოლოგიის შექმნას, მედიცინის პრაქტიკული გამოყენების ორგანიზებისათვის საჭირო ღონისძიებების ჩამოყალიბებას, მათ შორის, ინფექციური დაავადებების შესწავლისა და მკურნალობის მეთოდების აღწერასა და თავმოყრას.

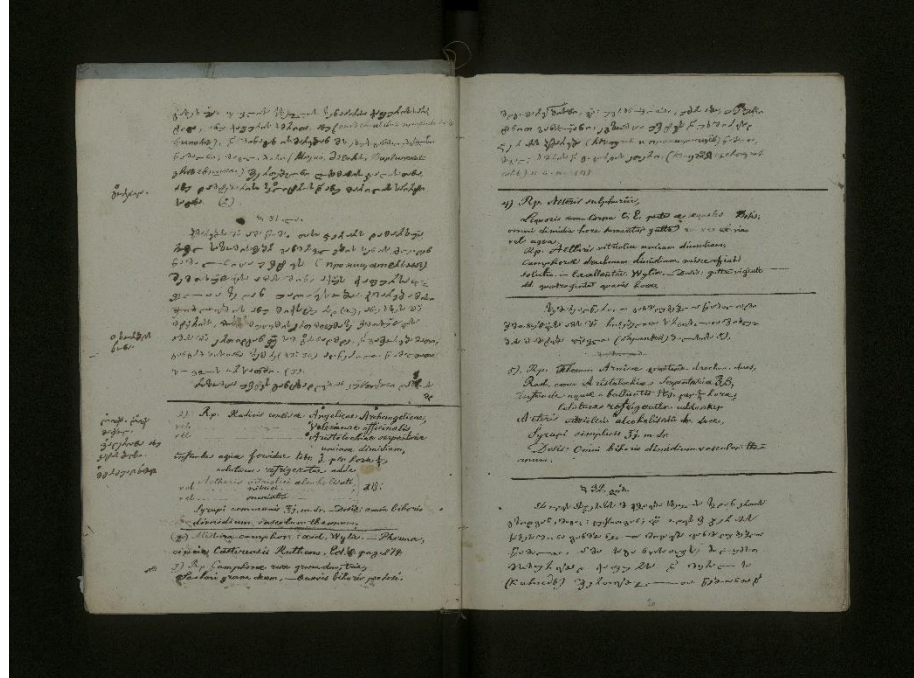
იოანე ბაგრატიონი, ისტორიული წყაროების მიხედვით, თავად სწავლული ექიმი იყო. მისივე თქმით, „სნეულთა თვითვე ვკურნებდი, ვინათგან ვისწავლე მკურნალობაც სხვადასხვა სწავლებისთანა...“ (ხელნაწერი S-254); (საკაშვილი, გელაშვილი, 1958:231; შენგელია, 1980:264). ამასთანავე, იგი ჯერ კიდევ საქართველოში ყოფნისას დიდ ყურადღებას უთმობდა სამედიცინო ხასიათის რეფორმების გატარებას, რაც ასახულია მისი „ჯუღუღების“ 27-ე პარაგრაფში ექიმბაშის ინსტიტუტის, საექიმო და სააფთიაქო საქმის ორგანიზების შესახებ, „სასწავლო“ და სამშობიარო სახლების ფუნქციონირების თაობაზე და სხვ. (შენგელია, 1980:262-263).

იოანე დაავადებებს ყოფს შინგან და გარე სნეულებებად, მიმოიხილავს პროფილაქტიკური მედიცინის („დაცვისათვის სიმრთელისა“) - ეპიდემიოლოგიის, ჰიგიენის - ელემენტებს. თავის ცნობილ „კალმასობაში“ ავტორი წარმოადგენს საექიმო ხელოვნების დისციპლინებად დაყოფის სქემას, რომელიც მოიცავს 14 დისციპლინას, მათ შორის, ანატომიას, ფიზიოლოგიას, თერაპიას, პათოლოგიას, ფარმაკოლოგიას და სხვ. მოცემული სისტემა მხატვრული ფორმით, „ძველი“ და „ახალი“ მედიცინის წარმომადგენელთა დაპირისპირების, კამათის სახითაა მოცემული. (კუკავა, 1956:40-53; შენგელია, 1980:262-263)

რუსეთში გადასახლების შემდეგ იოანე ბაგრატიონი ეწევა ფართო მთარგმნელობით-სამეცნიერო საქმიანობას - ქმნის სპეციალურ ლექსიკონებს, რომლებშიც დაფიქსირებულია ლათინური, რუსული, აღმოსავლური ტერმინები; მთარგმნის სამეცნიერო შრომებს, მათ შორის, სამედიცინო ხასიათის თხზულებებს ევროპული და რუსული ენებიდან, ადგენს სამეცნიერო კრებულებს და სხვ.

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლურ ხელნაწერთა ინსტიტუტის (ყოფილი აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, პეტერბურგი) და რუსეთის ეროვნული ბიბლიოთეკის (ყოფილი სალტიკოვ-შჩედრინის ბიბლიოთეკა) ფონდებში დაცულ „იოანე ბატონიშვილის კოლექციის“ ხელნაწერებში წარმოდგენილია მედიცინის ისტორიის, სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობების ტენდენციების შესწავლის თვალსაზრისით არაერთი საინტერესო ხელნაწერი, რომლებიც წამოგვიდგენს მათი ავტორის/ავტორების ღრმა ერუდიციას, განსწავლულობასა და პრაქტიკულ მიზანდასახულობას. უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი მათგანი არ არის ავტორიზებული, თუმცა სპეციალისტთა ვარაუდით, ისინი თავად იოანე ბატონიშვილს უნდა ეკუთვნოდეს.

ერთ-ერთი ასეთი ხელნაწერია ეროვნული ბიბლიოთეკის იოანეს კოლექციის ნუსხა №63. ხელნაწერში ჩადებულია ფურცელი, რომელზეც დატანილია თხზულების სათური - „ნერვების და დამპლის საოფლისათვის“. (კატალოგი, 2017:434-435). ეს უნდა იყოს ტიფისა (ტიქესტის მიხედვით, „ხალებიანი“, პარტახტიანი ტიფის) და მასთან დაკავშირებული გამოვლინებების დახასიათება, რომელიც ემყარება ევროპულ წყაროს. „წინაუწყებაში“ ავტორი აღნიშნავს: „სხუადასხუა და დახულანჯულ არს მეცნიერება ამის შესახებ“. იგი ცდილობს მასალა სისტემატიზებული და სტრუქტურულიზებული ფორმით მიაწოდოს მკითხველს.

სურ. 2. №63. კარაბადინი, XIX ს. იოანე ბატონიშვილის კოლექცია. დაცულობის ადგილი: რუსეთის ნაციონალური ბიბლიოთეკა

დასაწყისში შემდგენელი მკითხველს აწვდის სქემას, რომლის მიხედვითაცაა მასალა დალაგებული:

- წოდება სენისა - მოცემულია ლათინური დასახელებები, „საოფლის“ განმარტება - „დამამშვრალობისაგან ძალთა გამოსრულება, ანუ ნერვებისეხად, ანუ ღოშპიტლურებას, ანუ ხალებიან საოფლებად“

- დასაბამი სენისა
- განმრავლება სენისა
- დასასრული სენისა
- ბედნიერი დასასრული
- ჟამი კურნებისა

ყოველი ეტაპი ცალ-ცალკეა დახასიათებული; ხაზგასმულია, რომ ეს დაავადება ფსიქო-სომატურია; იგი დაკავშირებულია გარემო პირობებთან და ადამიანის ცხოვრების წესთან: ცუდ ჰაერთან, ცუდ წყალთან, ცუდ და დამპალ საზრდელთან, საერო უბედურებასთან, საზოგადო მწუხარებასთან, ნაღველთან, “ნამეტან ძალის ხარჯვასთან”, დაკარგულ სისხლთან...

პარტახტიანი ტიფის გავრცელებასა და მსგავს მიზეზებზემეცხრამეტე საუკუნეში უაღრესად საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის გაზეთი „წითელი არმიელი“ (№204, 1923 წ.). არმიელთათვის მეტად მნიშვნელოვანი იყო ამ დაავადების ეტიოლოგიის, გავრცელების მიზეზებისა და პროფილაქტიკის საშუალებების ცოდნა, რადგან, როგორც ცნობილია ისტორიული წყაროებით, სწორედ პარტახტიანი ტიფი იყო მებრძოლთა დიდი მტერი.

გაზეთის საინფორმაციო ხასიათის რუბრიკაში - „ცნობები სანიტარიიდან“- მოყვანილია ტიფის ამ სახეობის გაჩენის/გავრცელების რამდენიმე მიზეზი მე-19 საუკუნის ისტორიულ მაგალითებზე, საერთო ეკონომიკურ და სხვა ფაქტორებზე დაყრდნობით:

ომი - 1812 წ. ნაპოლეონის მოსკოვზე გალაშქრებისას დაილუპა არმიის დიდი ნაწილი; 1853-1856 წწ-მ- ყირიმის ომის დროს ინგლისისა და საფრანგეთის ჯარებმა დაკარგა ოთხჯერ მეტი ტიფისგან, ვიდრე ბრძოლის დროს;

შიმშილი- როგორც ცნობილი იყო, დაავადების გავრცელებას ძლიერ უწყობს ხელს შიმშილი. მაგალითად, მოუსავლიანობის დროს, კრიზისის პირობებში, რუსეთში ამ დაავადებით დაილუპა 1,5 მლნ ადამიანი. მეტი ადამიანი კვდებოდა ამ მიზეზით მარტში, როდესაც გლეხებს ელეოდათ პურის მარაგი, მათი დიდი ნაწილი შიმშილობდა;

სიღარიბე - განაპირობებს სიბინძურეს, ხალხი ცხოვრობს ნესტიან სახლებში, შრომის აუტანელი პირობები აქვთ, აკლიათ ძილი. ლონდონში აღნიშნული დაავადებით გარდაცვლილთა 97% ღარიბი მოსახლეობაა;

ჰავა- დაავადება ვრცელდება იმ რეგიონებში, რომლებშიც ზომიერი და ცივი ჰავაა;

გავრცელების დრო- იანვრიდან აპრილამდე, როდესაც ცივა. ადამიანები ნაკლებად ბანაობენ, ეს კი იწვევს ტიფის მიკრობების გამრავლებას;

ინფორმაციაში ხაზგასმულია *დაავადების გავრცელების* დიდი ალბათობა, მოყვანილია მაგალითები დაავადებულ ექიმებსა და სხვა სამედიცინო პერსონალზე ავადმყოფებთან კონტაქტის გამო. ავადმყოფი აუცილებლად უნდა განცალკევდეს; მისი გამონაყოფები, ჭურჭელი, ლოგინი გადამდებია. ბოლოს მითითებულია, რომ ავადმყოფობას დიდი სიკვდილიანობა ახასიათებს.

დავუბრუნდეთ იოანე ბატონიშვილის კოლექციის ხელნაწერს. ნუსხის მიხედვით, დაავადების მკურნალობა გულისხმობს: ავადმყოფისგან იზოლაციას - „განშორებას მიზეზთა ეპიდემიკურის საოფლისაგან - მკურნალობის უპირველესი საჭიროება,“ ასევე, სისუფთავს, „მწუხარებისაგან განშორებას“.

მოცემულია სხვა რჩევებიც: საკვები უნდა იყოს ჯანმრთელი, არაცხიმიანი; სასმელი აძლიერებს დაავადებას; საჭიროა ორგანიზმის გაწმენდა.

ხელნაწერში წარმოდგენილ სამკურნალწამლო საშუალებებიდან, ძირითადად, ბალახეული მცენარეებისგან დამზადებული მასალაა მოხმობილი; იყენებენ ქაფურსაც და ოპიუმსაც; აღწერილია აბაზანის მომზადებისა და მიღების წესები. ავტორის აზრით, ამ სნეულების დროს შინაგან ორგანოთა დაავადებები შეერთებულნი არიან „ნერვების საოფლესთან“. კარგია „ტკბილი კვერცხის წყლისა და მალნეზის „ხმარება“.

თხზულება წარმოადგენს მეცნიერული წიგნის ნიმუშს - მოხმობილია სხვადასხვაენოვანი ტერმინები ქართული შესატყვისებითა და განმარტებებით, მოტანილია სქოლიოები, დასახელებულია წყაროები და მათი წარმომავლობა; მასალა სტრუქტურირებულია და მიჰყვება დასაწყისში წარმოდგენილ სქემას.

ბოლოს, დასკვნის სახით, ავტორი წერს: „უუმჯობესია წელიწადთა შინა ძალუმს მიწვენად იმ ჭემმარტებისადმი სულიერისა სიამოვნისა, რომლითაც შემსუბუქდებიან ყოველნი შრომანი და დატკბების ყოველივე მსოფლიო მწუხარება“.

ამდენად, ადამიანის კურნებისთვის, მათ შორის, „ეპიდემიკურის საოფლისგან“, უპირველესი მისი სულიერი მდგომარეობის გაჯანსაღება და სიმრთელე, ფსიქოლოგიური წონასწორობა და ბუნებასთან ჰარმონიაა.

ქოლერა

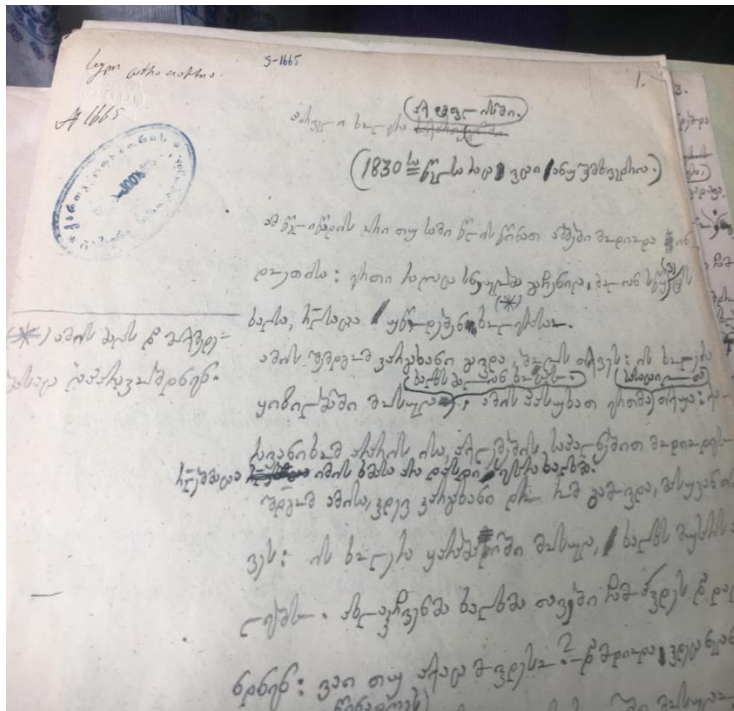
მემუარული ხასიათის ხელნაწერების შესწავლისას კვლევის ფოკუსი მივმართეთ არა იმდენად ისტორიული მოვლენის (ისტორიული ხდომილების) ასახვაზე, არამედ თანამედროვეთა მიერ ამ მოვლენის/მოვლენების აღქმაზე. ამგვარი მიდგომით განხილულია ცნობები ქოლერის შესახებ ქართველი პოეტისა და საზოგადო მოღვაწის, ქართველ რომანტიკოსთა უფროსი თაობის წარმომადგენლის, ალექსანდრე ორბელიანის მოგონებებში „პირველი ქოლერა აქ, ტფილისში (1830 წელსა რაც ვიცი ანუ შემხვედრია)“ (S 1665).

მართალია, ხელნაწერის ქვესათაურში მითითებულია კონკრეტული - 1830 წელი, მაგრამ თვითონ ხელნაწერი ავტორს 1869 წელს დაუსრულებია. ამრიგად, ტექსტი იძლევა ინფორმაციას 1830-იანი წლებიდან 1870 წლამდე პერიოდში (თითქმის 40 წლის განმავლობაში) საქართველოში გავრცელებული ინფექციური დაავადება ქოლერის შესახებ. თხზულება საინტერესოა XIX საუკუნის 60-იან წლებში საქართველოში ინფექციური დაავადებების, კერძოდ, ქოლერის შესახებ წარმოდგენების შესწავლის თვალსაზრისით.

ხელნაწერის შესახებ

ხელნაწერი დაცულია ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ქართული ხელნაწერების კოლექციის S ფონდში (ყოფილი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების კოლექცია), შიფრით S 1665 (აღწერილობა, 1963). ხელნაწერი შედგება 17 ფურცლისგან, ფურცლის ზომაა 35,4x22 სმ. დაწერილია მხედრულით, ფანქრით, ცალ სვეტად. ხელმოწერილია და დათარიღებული. იგი ავტორს დაუმთავრებია „9-ს აპრილს, 1869-სა წელსა, ქ.ტიფლისს“, გარდაცვალებამდე 8 თვით ადრე.

სურ. 3. S 1665. ალექსანდრე ორბელიანი. „პირველი ქოლერა აქ, ტფილისში (1830 წელსა რაც ვიცი ანუ შემხვედრია)“. ავტოგრაფი. 1869 წ. ტფილისი. დაცულობის ადგილი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.

ვინ არის მოგონებათა ავტორი?

მოგონებების ავტორი, ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანი ერეკლე მეორეს უმცროსი ასულის, თეკლე ბატონიშვილის ვაჟიშვილია. ალექსანდრეს მამა, თავადი ვახტანგ ორბელიანი მსახურობდა რუსეთის არმიაში და 1812 წელს კახეთის აჯანყების დროს დაიღუპა. ალექსანდრე ორბელიანის ცხოვრების ძირითადი ეტაპები იმ პერიოდის სხვა ცნობილ ქართველ მოღვაწეთა, დიდგვაროვან ოჯახთა წარმომადგენლების ბიოგრაფიების მსგავსია: სწავლობდა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, შემდეგ პეტერბურგში (სამხედრო სასწავლებელში), იყო თბილისის მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლი, მონაწილეობდა სპარსეთისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლებში, მსახურობდა მრჩევლის თანამდებობაზე გუნბერნიის სამმართველოში; როგორც 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი ხელმძღვანელი და ორგანიზატორი გადაასახლეს ორენბურგში, სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ჩაება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში - აქვეყნებდა თავის თხზულებებს ჟურნალ „ცისკარში“, ხელს უწყობდა თეატრის აღორძინებას, გაზეთების დაარსებას, სკოლების გახსნას (ქსე, 1984).

ხელნაწერი, როგორც ლიტერატურულ - ისტორიული ძეგლი

ხელნაწერში მოცემული ინფორმაცია შეიძლება შემდეგ რამდენიმე შრედ განვიხილოთ: პიროვნება, ოჯახი, ქალაქი, ქვეყანა და მსოფლიო ეპიდემიის დროს.

პიროვნება

რასაკვირველია, პირველ რიგში ეს მოგონებები ალექსანდრე ორბელიანის ცხოვრების გარკვეულ პერიოდს ასახავს, 1830 წელს ის 28 წლისაა. მოგონებების მიხედვით შესაძლებელია მისი ცხოვრების წესის, დღის წესრიგისა და სამსახურებრივი მოვალეობების დადგენაც კი. ამავე დროს, ეს არის მისი სულიერი სამყაროს ამსახველი მასალა, რომელშიც ჩანს მისი განცდები უჩვეულო ეპიდემიისა და საყოველთაო შიშინანობის დროს, ჩანს მისი ადამიანური თვისებები, ჰუმანურობა, რომელსაც სიტყვით, და რაც უფრო მნიშველოვანია, მოქმედებითაც გამოხატავს. საილუსტრაციოდ ერთი ეპიზოდი მოვიყვანოთ: ალექსანდრე ქალაქის გარეუბანში მისთვის უცნობ დედაკაცს, რომელიც „თმა ჩამოწეწილი მორბოდა გულსაკვდავის კვნესითა“, დედას, რომელსაც წინა დღეს „ქმარი და ერთი ვაჟკაცი შვილი“ ქოლერით მოუკვდა და მაშინვე პოლიციამ დაამარხვინა, დაავადებისგან გონებადაკარგული მეორე შვილის მოსულიერებაში და გადარჩენაში ეხმარება.

ოჯახი

ტექსტი საინტერესო ინფორმაციას იძლევა ბაგრატიონთა დინასტიის უკანასკნელ წარმომადგენელთა ქონებრივი მდგომარეობის, ყოველდღიური ოჯახური ყოფის და ამ ყოფის ატრიბუტების შესახებ - საოჯახო ჭურჭელი, კერძები, სატრანსპორტო საშუალებები. ტექსტიდან კარგად ჩანს საქართველოს უკანასკნელ მეფეთა მემკვიდრეების ცხოვრების და ურთიერთდამოკიდებულებების საინტერესო დეტალები. ქოლერის პირველი შიშის ქვეშ მყოფი ალექსანდრე ზაფხულის სიცხეში ოთახის კარებს და ფანჯრებს ხურავს, რასაც დედას, თეკლე ბატონიშვილს იმ დროს გავრცელებული წარმოდგენების საფუძველზე ასე უხსნის: „ვინც მიხურვილს ოთახში არის, იქ ხოლერა თურმე ვეღარ შევა“. საინტერესოა, რომ თეკლემ შვილს სიმხნევისკენ მოუწოდა - „რაო ალექსანდრე - აკი თქვეს, რომ ალექსანდრე ვაჟკაცი არისო. რაზე გეტყობა შენ ესა? - სიკვდილისა გემინია, როგორ გეკადრება კაცსა?“ ამ სიტყვებით წაქეზებული ალექსანდრე ქალაქში გადის, ადგილზე აკვირდება მიმდინარე პროცესს, რის საფუძველზეც მოგონებებში აღწერს ქალაქის მცხოვრებთა შიშინანობას, ხალხის ქალაქიდან გახიზვნას, ეპიდემიის საწინააღმდეგოდ განხორციელებულ ღონისძიებებს.

ქალაქი

თბილისს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მოგონებებში. ხელნაწერში საკმაოდ დინამიურადაა აღწერილი ქალაქში ეპიდემიის შესახებ ცნობების გავრცელება და ამით გამოწვეული პანიკა მოსახლეობაში.

„სადილი რომ გავათავეთ, ...ჩემი ცოტა ძილი, ან ოცი მინუტი და ან ნახევარი საათი დავიძინე... ამ ჩემი ძილის შემდეგ რომ გამეღვიძა, სახლის ბალკონზედ გაველ და აქეთ იქით სიარული დავიწყე. დღე იყო მზიანი და კარგათაც ცხელოდა. ამ დროს ამ მეიდანზედ ქვემოთი ბაზრის მხრიდან ერთი დასტა ხალხი, ზოგი წინ, ზოგი უკან მორბოდნენ გაფანტულები და ერთმანეთს უძახოდნენ.

- „არიქა ჩქარა გასწით, თათრის მეიდანში შემოვიდა“.
- იმ მორბენალს ხალხსა დაუძახე მალლის ხმითა ბალკონიდგან.

- „რა ავბავია მითხარით კაცო?“
  - „რად რა ანბავია, ხოლერა თათრის მეიდანში შემოვიდა, კატები წაიქცნენ და იხოცებიან“ ... ამათ უკან კიდევ სხუანი მორბოდნენ და ისინიც ამას იძახოდნენ, თან ამასაც:
  - „უნდა მთელი ქალაქი აიყაროს, დავიფანტნეთ სოფლებში, მთებზე და ტყეებში“ და თან მიეშურებოდნენ. ბოლოს კიდევ სხვები მორბოდნენ და ისინიც ამას იძახოდნენ.
- სწორედ უნდა ვთქვა, პირველმა იმათმა ამისთანა შიშმა, მერე იმათმა ამისთანა სახემ მეც ასეთმა ზარმა ამიტანა, რომ შინ შამოველ, სულ ერთიან ოთახის კარები და ფანჯრები მივხურე იმ სიციხეში და დავიწყე სიარული აქეთ იქით ფიქრში. გამეგონა: დახურვილს ოთახში ხოლერა ვერ შემოვაო. ამიტომაც მეც დავხურე ის ოთახი“.

ეპიდემიის შედეგად დაცარიელებული ქალაქის სურათი სევდას ჰგვრის ავტორს და დაავადების გამოჩენამდე სიცოცხლით სავსე, ხმაურიან ქალაქს ახსენებს.

„სანთლის შუქი ფანჯარაში ძლივს ანათებდა, ასე გასინჯეთ ძაღლის ყეფაც არსაიდგან აღარ ისმოდა, ისე ყოველი ბუნების ხმა გაკმენდილი იყო, მაშინ როდესაც მხიარული ქალაქის ხალხი სიმღერ-ძახილითა აივლიდნენ, ჩაივლიდნენ, დაირა და ჭიანჭური თავის თარით, ვინდა დაუკრავდა... ყოველი ეს იმ დროს მკვდარი იყო, დახურვილი მწუხარების სიჩუმე იწვა ამ ჩუენს ტურფა ქალაქს ტფილისს“.

მოგონებები იძლევა გარკვეულ წარმოდგენებს ეპიდემიის პირობებში ქალაქის ცხოვრების ადმინისტრაციული ორგანიზების თაობაზე. ქალაქის სავაჭრო ობიექტები ძირითადად დაიხურა, ვინაიდან „დუქნების პატრონები სულ გაქცეულიყვნენ“. ამავე დროს, ქალაქში დარჩენილი მოსახლეობის კვების უზრუნველსაყოფად დადგენილ იქნა გარკვეული მორიგეობა - „პოლიციამ გვიბრძანა, რიგით უნდა ვიდგეთ ყასბები აქ, რომ ვინც რუსის ოფიცრები დარჩნენ აქა, ან კიდევ რიგიანი სახლობანი, იმათ ხორცი ვაძლიოთ“.

მოგონებებში მოცემულია სამედიცინო ისტორიის თვალსაზრისით საინტერესო ინფორმაცია:

1. პირველ რიგში აღსანიშნავია მოგონებების სხვადასხვა ეპიზოდებში მოცემული დაავადების კლინიკურისურათი: „თათრის მეიდანში გაველ, იქ აქა-იქ წაქცეული კაცები, ზოგს რკინისფერი ეღო სახეზე და იკვანჭებოდა, ზოგსა პირიდან ზაფრა ამოსდიოდა“, და სხვ.
2. წარმოდგენები „ქოლერის ქარზე“, როგორც დაავადების გამომწვევზე და ამ წარმოდგენების შესაბამისად მიღებული ზომების თაობაზე;
3. მოგონებებში საკმაოდ დრამატულ სიტუაციებში ავადმყოფების სამკურნალოდ გამოყენებული სამკურნალო საშუალებები და ხერხებია მოცემული, კერძოდ კი, აღწერილია „სისხლის გაღება“ და ავტორისეული მიგნება - კახური შავი ღვინოს გამოყენება.

მედიცინის ისტორიკოსი, პროფ. მიხეილ შენგელია ამ ხერხებს შემდეგ შეფასებას აძლევს (შენგელია, 1981). „სისხლის გაღებას“ მეტად უგნურ ხერხს უწოდებს, რომელიც დამლუპველად მოქმედებდა ქოლერიან ავადმყოფზე, ვინაიდან ქოლერით დაავადებულის ორგანიზმი სითხისგან იცლება და საჭიროა, პირიქით, რაც შეიძლება მეტი სითხის მიწოდება და არა გამოღება სისხლის სახით. ამგვარი მანიპულაცია აჩქარებდა და გამოჯანმრთელების ნაცვლად ორგანიზმის დაღუპვას უწყობდა ხელს. კახური შავი ღვინოს, როგორც სამკურნალო

საშუალებების გამოყენებასთან დაკავშირებით კი მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ქოლერის მსუბუქი ფორმით დაავადებულთათვის ეს ხერხი შეიძლებოდა ეფექტური ყოფილიყო, რადგან ავადმყოფი ღვინის სახით სითხეს ღებულობდა, ღვინო სუსტი, მაგრამ მაინც ერთგვარი სადეზინფექციო საშუალების ფუნქციასაც შეასრულებდა, გარდა ამისა, ტანინის შემცველობის გამო შავი ღვინო გამოიწვევდა კუჭ-ნაწლავის შეკვრას და ამით დაიცავდა ორგანიზმს სითხის დაკარგვისაგან.

ქვეყანა

საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული ცნობების მიხედვით, ქოლერა განსაკუთრებული სიმძლავრით მძვინვარებდა თბილისში, ასევე, თელავის, გორის, სიღნაღის, დუშეთის და სხვ. მაზრებში. აგვისტოს მეორე ნახევრიდან 1 სექტემბრამდე 2772 კაცი დაღუპულა (შენგელია, 1968). ალექსანდრე ორბელიანის მოგონებებში სტატისტიკური ცნობები მოყვანილი არ არის, ავტორს ლაკონურად უწერია: „დიდი დანაკლისი უყო საქართველოს ხალხსა ხოლერამაო“.

მოგონებების ბოლოს ავტორი ერთი წინადადებით გვიჩვენებს, თუ რამდენად ხშირი სტუმარი შეიქმნა ქოლერა საქართველოს მცხოვრებთათვის. „წარმოიდგინეთ მე იმისთანა საშინელს ხოლერას გადავუჩი (იგულისხმება, 1830 წლის ქოლერა - ი.გ.), მშვიდობით ვიყავ, 1847-სა წელსა ზაფხულის დროს კიდევ ხოლერა რომ გაჩნდა საქართველოში, სადაც კიდევ ხალხი ბევრი დაიხოცა, კიდევ მშვიდობით გადაურჩი, შემდგომ კიდევ იყო ორი თუ სამი ხოლერა საქართველოში იმათაც მშვიდობით გადაურჩი, მაგრამ 1865 წელსა, შემოდგომას რომ გაჩნდა ხოლერა, მაშინ მეც მამნახა იმან და თავისი ძალა ამოქმედა ჩემზედა... კიდევ კარგი აქ - ქ.ტფილისში შემეყარა ის ხოლერა, რომ აქიმები და სამკურნალო წამლები სულ საჩქაროთ მოხერხდა, თორემ თუ სოფელში ვყოფილიყავ და ის ხოლერა იქ შემეყოდა, უთუოდ ტყავსა გავჭიმავდი“. ამ ერთი წინადადებით შესაძლებელია XIX საუკუნის საქართველოში ქოლერის ისტორიის რეკონსტრუქცია.

მსოფლიო

ქოლერა საქართველოში მსოფლიო პანდემიის ნაწილია, ეს კარგად ესმის ალექსანდრე ორბელიანს, რომელიც თავის მოგონებებს ასე იწყებს: „ამ წელიწადის ორი თუ სამი წლის წინათ ამბები მოდიოდა: ინდოეთსა ერთი რაღაც სნეულება გაჩენილა, ძალიან სწყვეტს ხალხსა, რომელსაცა უწოდებენ ხოლერასა...“ სამ წელიწადში ინდოეთში დაწყებული დაავადება საქართველოს აღწევს, რუსეთის იმპერიის სხვა ნაწილებში ვრცელდება და ევროპაში გადადის. XIX საუკუნეში მსოფლიომ ქოლერის ხუთი პანდემია გადაიტანა.

აღსანიშნავია, რომ ქოლერის პანდემიის ყველაზე მძლავრ აფეთქებას 1850-იან წლებში ჰქონდა ადგილი. ვიქტორიანული ბრიტანეთი შეძრა 1854 წლის ეპიდემიამ, როდესაც ლონდონის ცენტრში, სოხოში რამდენიმე დღის განმავლობაში 616 ადამიანი გარდაიცვალა. ეს აფეთქება ისტორიაში შევიდა ბრიტანელი ექიმის ჯონ სნოუს წყალობით, რომელმაც მეთოდურად გამოიკვლია დაავადების ყველა შემთხვევა და ქოლერის გავრცელების მიზეზად „ქოლერის ქარი“ კი არა, დაბინძურებული წყალი დაასახელა. სნოუმ შეადგინა ქოლერის შემთხვევების რუკა, მასზე აღნიშნა წყლის შეგროვების ადგილები და სახლები, სადაც

დაფიქსირდა ქოლერისგან გარდაცვალების შემთხვევები. ექიმი სნოუ სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით ცდილობდა დაასაბუთებინა კავშირი სოხოს ბროდ-სტრიტზე წყლის მიწოდების წყაროსა და დაავადების შემთხვევებს შორის. ამ მონაცემებთან თითქოს წინააღმდეგობაში მოდიოდა ის ფაქტი, რომ ახლოს მდებარე მონასტერში ქოლერით არავინ დაავადებულა. ამ ანომალიის შესწავლამ აჩვენა, რომ ბერები სვამდნენ მხოლოდ მონასტერში მოხარშულ ლუდს, რამაც ჯონ სნოუს თეორია კიდევ უფრო გაამყარა. ექიმი სნოუს კვლევა განიხილება როგორც უმნიშვნელოვანესი მოვლენა საზოგადოებრივი ჯანდაცვის ისტორიაში, რომელმაც ბიძგი მისცა ეპიდემიოლოგიის (ბერძნ. *epidemos ხალხში გავრცელებული*, *logos მოძღვრება*; მედიცინის დარგი, რომელიც სწავლობს ეპიდემიათა წარმოშობას, განვითარებასა და მათთან ბრძოლის საშუალებებს (გოგიჩაძე, 2011)) ჩამოყალიბებას, წყალმომარაგებისა და კანალიზაციის სისტემების განვითარებას (Talantov, 2019).

1883 წელს რობერტ კოხის მიერ ქოლერის ვიბრიონის აღმოჩენამ საფუძველი დაუდო სამეცნიერო წარმოდგენების განვითარებას ქოლერის გამომწვევი მიზეზების შესახებ. სწორედ მეცნიერების მიღწევების შედეგად ეპიდემიები, ინფექციური დაავადებები შეუცნობელი და არაკონტროლირებადი მოვლენებიდან თანდათანობით გადაიქცა გამოწვევებად, რომელიც კონტროლს ექვემდებარება.

დასკვნები

საკმაოდ ვრცელი ქრონოლოგიური პერიოდის (X-XIX სს.) ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებზე ჩატარებულმა კვლევამ გამოავლინა ინფექციური დაავადებების დიაგნოსტიკისა და მართვის პროცესის გარკვეული, კულტურული გარემოთი და ისტორიული კონტექსტით განპირობებული, ცოდნა. ქართულ სინამდვილეში აისახა ახლო აღმოსავლეთისა და ევროპის /რუსეთის სამედიცინო სფეროში არსებული თანადროული მიღწევები.

ქართველ მწიგნობართა მიერ შექმნილი ორიგინალური, თარგმნილი, კომპილაციური შრომები პრაქტიკული მიზანდასახულობითაა შექმნილი; ამგვარი „სახმარი წიგნები“ - ენციკლოპედიები, მოკლე ცნობარები, კარაბადინები, მეცნიერული წიგნის ნიმუშები, მემუარები – ასრულებდა სახლმძღვანელოს ფუნქციას მკურნალი ექიმებისთვის, გზამკვლევის როლს მოსახლეობისთვის.

კვლევამ კიდევ ერთხელ ნათელყო მდიდარი ქართული სამედიცინო ხელნაწერი მემკვიდრეობის ინტერდისციპლინური კვლევის საჭიროება და პერსპექტივები.

სტატია მომზადებულია ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის პროექტის "სამედიცინო და ვეტერინარული ხელნაწერები საქართველოსა და უცხოეთის სიძველეთსაცავებში" ფარგლებში, რომელიც დაფინანსებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ (გრანტი №HE17-54; 2017-2020 წწ.).

წყაროები და გამოყენებული ლიტერატურა:

- A k'olektsiis aghts'eriloba, 1955: sakartvelos sakhelmts'ipo muzeumis kartul khelnats'erta aghts'eriloba, qopili saek'lesio muzeumis khelnats'erebi (A k'olektsia), al. baramidzis redaktsiit, sheadgina lili kutateladzem, V t'., tbilisi. (აღწერილობა, 1955: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია), აღ. ბარამიძის რედაქციით, შეადგინა ლილი ქუთათელაძემ, V ტ., თბილისი). <https://drive.google.com/file/d/1rt3GUJx5fWBSD0h1XOcVEsQRWkBxGXyi/view?usp=sharing>
- S k'olektsiis aghts'eriloba, 1963: kartul khelnats'erta aghts'eriloba. qopili kartvelta shoris ts'era-k'itkhvis gamavrtselebeli sazogadoebis (S) k'olektsia. t'. III (elene met'revelis redaktsiit) - sakartvelos sss metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba. - tbilisi. (აღწერილობა, 1963: ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია. ტ. III (ელენე მეტრეველის რედაქციით) - საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. - თბილისი). <https://drive.google.com/file/d/1WbJFYXnlRhs9ey0MjQ9jw1Zn8E6sTBu/view?usp=sharing>
- chirgadze, 2010: CirgaZe nino, samcx-ejavaxeTis tradiciuli samedicino kultura. ssp ivane javaxiSvilis istoriisa da eTnologiis Institute. -tbilisi, gamomcemloba „universal“ . (ჩირგაძე, 2010: ჩირგაძე ნინო, სამცხე-ჯავახეთის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა. სსიპ ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“).
- dzveli kartuli agiograpiuli dzeglebi, 1963: dzveli kartuli agiograpiuli dzeglebi, t'. 1, 1963, iak'ob khutsesi, „mart'viloba shushanik'isi“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, 1963: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, ტ. 1, 1963, იაკობ ხუცესი, „მარტვილობა შუშანიკისი“).
- Iadigar daudi, 1992: iadigar daudi, gamosatsemad moamzades gamok'vleva da leksik'oni daurtes davit kurchishvilma da beniamen kurchishvilma, redakt'ori k'orneli danelia, tbilisi. (იადიგარ დაუდი, 1992: დავით ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი, გამოსაცემად მოამზადეს გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს იოსებ ქურჩიშვილმა და ბენიამენ ქურჩიშვილმა, რედაქტორი კორნელი დანელია, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- gogichadze, 2011: gogichadze giorgi, leksik'oni biologiuri da sameditsino t'erminebi da tsnebebi / g. gogichadze, g. k'andelak'i, t. gogichadze. - tb. : meridiani. (გოგიჩაძე, 2011: გოგიჩაძე გიორგი, ლექსიკონი ბიოლოგიური და სამედიცინო ტერმინები და ცნებები / გ. გოგიჩაძე, გ. კანდელაკი, თ. გოგიჩაძე. - თბ. : მერიდიანი).
- giuldensht'et'dis mogzauroba, 1962: giuldensht'et'dis mogzauroba sakartveloshi, t'. I, germanuli t'ekst'i kartuli targmaniturt gamostsa da gamok'vleva daurto g. gelashvilma.- tbilisi, sakartvelos

- ssr metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba. (გულდენშტედტის მოგზაურობა, 1962: გულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა.- თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებთა აკადემიის გამომცემლობა).
- kananeli, 1940: kananeli, usts'oro k'arabadini, t'ekst'i daamushava da ts'inasit'qvaoba daurto l.k'ot'et'ishvilma, sakmedgami, tbilisi. (ქანანელი, 1940: ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, ტექსტი დაამუშავა და წინასიტყვაობა დაურთო ლ.კოტეტიშვილმა, საქმედგამი, თბილისი)
- k'at'alogi, 2017: kartul sameditsino khelnats'erta k'at'alogi, redakt'ori da k'vlevis avt'ori ramaz shengelia, shemdgenlebi: nani khelaia, nia mat'abeli, keti dzadzamia, neli bagrat'ioni, tbilisi. (კატალოგი, 2017: ქართულ სამედიცინო ხელნაწერთა კატალოგი, რედაქტორი და კვლევის ავტორი რამაზ შენგელია, შემდგენლები: ნანი ხელაია, ნია მატაბელი, ქეთი ძაძამია, ნელი ბაგრატიონი, თბილისი).
- orbeleni, 1993: orbeleni sulxhan-saba, leksik'oni kartuli, t'.II, tbilisi, gamomtsemloba „merani“. (ორბელიანი, 1993: ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, ტ.II, თბილისი, გამომცემლობა „მერანი“).
- kse, 1984: aleksandre orbeleni. kartuli sabch'ota entsik'lop'edia, t'. 7- tbilisi. (ქსე, 1984: ალექსანდრე ორბელიანი. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7- თბილისი.)
- k'uk'ava, 1956: k'uk'ava t., nark'vevebi XIX sauk'unis p'irveli nakhevrts kartuli sazogadoebrivi da pilosopiuri azris ist'oriidan, tbilisi. (კუკავა, 1956: კუკავა თ., ნარკვევები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ისტორიიდან, თბილისი).
- saak'ashvili, gelashvili: 1956: saak'ashvili m., gelashvili a., sakartvelos meditsinis ist'oria, t'. III, ts'igni I, sakhelgami, tbilisi. (სააკაშვილი, გელაშვილი: 1956:სააკაშვილი მ., გელაშვილი ა., საქართველოს მედიცინის ისტორია, ტ. III, წიგნი I, სახელგამი, თბილისი).
- shengelia, 1968: mikheil shengelia. gardamavali p'erioidis kartuli meditsina. tbilisi. (შენგელია, 1968: მიხეილ შენგელია. გარდამავალი პერიოდის ქართული მედიცინა. თბილისი.).
- shengelia, 1980: shengelia m., kartuli meditsinis ist'oria, tbilisi. (შენგელია, 1980: შენგელია მ., ქართული მედიცინის ისტორია, თბილისი.)
- shengelia, 1981: mikheil shengelia. dziebani kartuli meditsinis ist'oriidan. tbilisi. (შენგელია, 1981: მიხეილ შენგელია. ძიებანი ქართული მედიცინის ისტორიიდან. თბილისი.)
- s'igni saakimoi, 1936: ts'igni saakimoi, lado k'ot'et'ishvili, meditsina dzvel sakartveloshi, XIII s., sakhelmts'ipo gamomtsemloba, sametsniero sekt'ori, t'pilisi. (წიგნი სააკიმოი, 1936: წიგნი სააკიმოი, ლადო კოტეტიშვილი, მედიცინა ძველ საქართველოში, XIII ს., სახელმწიფო გამომცემლობა, სამეცნიერო სექტორი, ტფილისი).

usts'oro k'arabadini, 1997: usts'oro k'arabadini, lado k'ot'et'ishviliseuli gamotsema, t'ekst'i gamosatsemad moamzada darejan k'ukhianidzem, gamomtsemloba „engadi. (უსწორო კარაბადინი, 1997: უსწორო კარაბადინი, ლადო კოტეტიშვილისეული გამოცემა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა დარეჯან კუხიანიძემ, გამომცემლობა „ენგადი“).

Talantov, 2019. Peter Talantov. "0.05 Evidence-based medicine from magic to the quest for immortality" – Corpus.

Краткий исторический очерк становления и развития микробиологии, иммунологии и вирусологии; <https://www.gamaleya.org/about/elektronnaya-biblioteka/istoriya-nauchnykh-dostizheniy/1363/>